

bokomslag exemplifieras en symptomatisk konsekvens av detta. Det är en bild av en husfasad som i betongen har inpräntat en bildsekvens i fem delar. Det börjar uppifrån med en damtoalettfigur som tar emot blommor av en herrtoalettfigur, följt av ytterligare tre scener, för att sluta i en scen där herrtoalettfiguren är vänd över en bebisfigur (skötrumssymbolen) och damtoalettfiguren sitter ner. Som jag läser den är det en ironisk gestaltning av det normala livet. Och jag kan verkligen förstå den svindlande fascinationen över en så välfångad gestaltning av materialiserad sexualitet. I ett, till det yttersta reducerat, grafiskt symbolspråk som toalettskyltningens, dessutom i betong (ett material som i sig kan sägas symbolisera materiell beständighet) får betraktaren beskåda heteronormen. Men det är också ett lite olyckligt val. Empiriskt beskriver ju inte avhandlingen heterosexuella, utan vad Göransson med Gilles Deleuze kallar normens flyktlinjer, i det här fallet hbtq-personer. Precis som i hens egen analys av byggnaden på plats, reproduceras ännu en gång en gestaltning av normen och med den normativiteten (s. 133 f.).

Min huvudsakliga invändning mot detta avhandlingsprojekt handlar alltså snarast om uppgiftens art. I etnografiska och empiriska studier menar jag att forskarens huvuduppgift är att (givetvis med en teoretisk ansats) fokusera analysen av materialet snarare än teorierna, dels för att vi (oftast) inte är filosofer, dels för att vårt viktiga bidrag just ligger i konkretionen, snarare än abstraktionen. Att den teoretiska ansatsen så att säga är avhandlingens hjärtefråga innebär också ytterligare en problematik. Att kalla det ett etiskt problem är alltför stort, men som studieobjekt blir jag lite sur! Det är inte till detta jag vill låta mig utforskas. Jag vill att etnologisk kunskapsproduktion ska lära mig något om "mig", inte om ontologi.

Ingeborg Svensson, Uppsala

Mikael Häll: *Skogsrået, näcken och djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige*. Malört, Stockholm 2013. 588 s., ill. English summary. ISBN 978-91-978751-2-7.

Både inom och utanför den humanistiska forskarvärlden finns ett växande intresse för folketro och föreställningsvärld i olika tider och sammanhang. Därför är det glädjande med en avhandling som behandlar detta område och dessutom är inriktad på folktrons övernaturliga väsen,

ett ämne som under lång tid hamnat i skymundan och där forskningen varit eftersatt.

I sin avhandling *Skogsrået, näcken och djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige* undersöker historikern Mikael Häll kopplingen mellan folkliga föreställningar om sexuella relationer mellan naturväsen och människor.

Som framgår av benämningen innebär naturväsen de övernaturliga varelser som troddes hålla till utanför den trygga hemmiljön, i den osäkrare och farliga vildmarken. I titeln nämner Häll skogsrået och näcken men i avhandlingen berörs även havs- och sjörå, bergrå, troll och älvor m.fl. (som författaren själv påpekar är gränsdragningen mellan de olika väsen ofta flytande och inte alls så definitiv som vi ibland kan luras att tro).

Rent formmässigt är det ett digert verk med en tilltalande layout och ett pedagogiskt upplägg som underlättar för läsaren att följa författarens resonemang. Språkligt håller Häll balansen mellan ett akademiskt språk och läsbarhet på ett föredömligt sätt. Avhandlingen kommer säkert att kunna nå ut till läsare även utanför forskar- och universitetsvärlden samtidigt som språket inte ger avkall på vetenskaplig tyngd.

Avhandlingens upplägg är ambitiöst, både när det gäller forskningsprojektets storlek och det samlade källmaterialets omfång. Häll skriver att: "Vad jag framför allt söker är den *mening* som föreställningarna hade för olika individer och grupper i olika kulturella sammanhang och inom olika diskurser." Författarens avsikt är också att studera förändringar och kontinuitet över tid. Den övergripande problemställningen är formulerad som följer:

Gestaltade föreställningarna centrala kategorier, gränser och normer i den rådande magisk-religiösa världsbilden, i förhållande till sexualitet, kropp och kön; fantasi och verklighet; mänskligt; djuriskt, andligt, monstruöst och demoniskt? Om så var fallet; hur och varför?

Som källmaterial till sin undersökning använder Häll sig i första hand av domböcker med protokoll från rättsliga fall där människor berättat om erfarenheter av sexuellt umgänge med övernaturliga väsen. Häll nämner också teologiska och naturfilosofiska texter, sagokrönikor, landskaps- och resebeskrivningar, uppteckningar av sägner och naturmystiska ballader som viktiga källor till kunskap om den tidigmoderna föreställningsvärlden. Bland dessa är det främst de två sistnämnda som författaren väljer att presentera närmare. Urval och prioriteringar

av källmaterialet har gjorts eftersom författaren anser att rättegångsmaterialet är den bästa källan för att komma åt föreställningarna på ”ett djupare och mer konkret plan” och att balladtexter samt sägenuppteckningar sällan används i historisk forskning.

Häll närmar sig sitt material utifrån flera teoretiska utgångspunkter hämtade från historisk, social- och kulturantropologisk, sociologisk samt i viss mån etnologisk/folkloristisk teoribildning, centrerade kring begreppen kultur, liminalitet och tankefigurer.

Efter avhandlingens inledande kapitel där undersökningens bakgrund, teori, metod och problemställning redovisas följer ett kapitel som diskuterar och problematiserar den tidigmoderna människans världsbild och dess växelverkan mellan religiös och folklig tro.

I nästa kapitel görs en genomgång av erotiska motiv om naturväsenden i dels ”den bildade”, dels ”den folkliga” berättartraditionen, med ett genusperspektiv där manliga och kvinnliga motiv lyfts fram var för sig och diskuteras. I de två därpå följande kapitlen behandlas teologiska diskurser om sexuellt umgänge med djävulen/demoner och dess koppling till erotiska naturväsen ur kyrkligt perspektiv samt naturfilosofiska teorier om naturväsendenas uppkomst och eventuella verklighetsbakgrund.

Textens tyngdpunkt ligger på det rättsliga material som Häll valt att koncentrera sig på. I sex kapitel behandlar författaren påstådda samlag med naturväsen/djävulen och annan ”onaturlig sexualitet” som brott i 1600- och 1700-talens Sverige.

Varje kapitel avslutas med en diskussion och redovisning av de slutsatser som dras utifrån det material som läggs fram. Dessa sammanfogas och analyseras i ett sista avslutande kapitel. Materialet studeras genomgående ur ett genusperspektiv där likheter och skillnader mellan kvinnors och mäns vittnesmål lyfts fram och jämförs med hur den muntliga berättar- och vistraditionen har olika motiv när det gäller mäns och kvinnors erotiska möten med naturväsen.

Det här är en läsvärd avhandling, som behandlar ett område och en tidsperiod där tidigare forskning är knapphändig. Hälls analys innehåller många intressanta resonemang och slutsatser. Avhandlingen spänner över ett stort ämnesområde – eller kanske rättare sagt flera stora områden – med många intressanta frågeställningar. Dessutom utgår undersökningen från flera olika former av källmaterial, alla med olika källkritiska problem. Detta ambitiösa upplägg är både en styrka och en svaghet.

Styrkan ligger i den samlade bild som läsaren får uti-

från de olika källorna. Häll väver samman trådar från olika material och visar hur de tillsammans kan ge ett svar på frågor som är centrala för förståelsen av dåtidens samhälle och kultur, i ett forskningsfält där både material och ämne till sin natur är svårgripbart och komplicerat.

Det finns många passager i avhandlingen som är värda att uppmärksammas, här nämner jag några av dem. Hälls resonemang kring sägner om möten med naturväsen och enskilda individers berättelser om upplevda möten med dessa väsen å ena sidan, och kyrkans teologiska brottningar med att förklara dessa såsom manifestationer av djävulen å andra sidan, är intressant att följa. Detsamma gäller hans analys av samspel och växelverkan mellan ”lärd” och ”folkliga” föreställningar. Utifrån det material Häll studerar knyter han också an till den ständigt aktuella diskussionen om hur upplevelsen av och tron på övernaturliga föreställningar, var (och är) skiftande på individnivå – vilket i högsta grad komplicerar forskarnas önskan om att urskilja och tolka folktrons mening(ar). Hälls tillämpning av begreppet tankefigurer är spännande i detta sammanhang.

En närliggande diskussion är hur folktron har använts i strategiskt syfte för att skydda sig själv eller andra från juridiska och/eller sociala följder av brott mot lag eller vedertagna normer (påstådda bergtagningar som sedan visat sig vara uppbyggda för att förklara en periods frivilliga frånvaro, är exempel på detta som nämnts i andra sammanhang). Detta har Häll även funnit i sitt material och hans analys är givande, speciellt som han genom ett genomtänkt genusperspektiv belyser hur mäns och kvinnors olika situation i samhället speglas i de föreställningar som brottmålen bygger på.

Avhandlingen har, som tidigare sagts, ett omfattande upplägg och det ger förvisso såväl spännande läsning som intressanta forskningsdiskussioner. Men frågan är om avhandlingen ändå inte hade vunnit på att stramas åt en del. Bitvis blir texten mer av redovisning och mindre av analys än vad den nyfikne läsaren skulle önska. Under läsningen reagerade jag på att vissa resonemang känns oavslutade, att författaren hade kunnat nå en djupare analys om han stannat kvar i de påbörjade tankarna istället för att hasta vidare till nästa infallsvinkel. En förhoppning är förstås att Häll väljer att återvända till detta forskningsfält i framtiden och att läsaren då kan se fram emot ytterligare fördjupningar och analyser.

Personligen närmar jag mig ämnet från ett folkloristiskt perspektiv och saknar delvis detta i Hälls avhandling. När det gäller folklorens mening för människor i olika tider och samhällen, som jag uppfattar vara kärnan i

det Häll söker, finns mycket att hämta inom folkloristisk/etnologisk forskning och avhandlingen hade, tror jag, kunnat få ytterligare dimensioner av att i större utsträckning omfamna dessa.

Häll avslutar sin avhandling med en kort reflektion över hur äldre föreställningar kring övernaturliga väsen i modern tid transformerats och fått nya former i både populärkultur och föreställningsvärld. Med lätt hand berör han här även begreppet återförtrollning och avhandlingens avslutande rader föreslår att en återförtrollning av vårt samhälle är på väg att ske. Detta är alla intressanta iakttagelser, diskussionen om förändring i folklorens innehåll och mening över tid är både aktuell och relevant. Men behandlad på endast ett par sidor blir det något rumphugget. Jag upplever att detta antingen borde ha fått mer plats (med utrymme för att lyfta fram och diskutera den forskning som sker inom detta område) eller kanske ersatts med något annat, t.ex. en utökad diskussion och problematisering av skillnader och likheter mellan den äldre och den yngre folktron i bondesamhället, ett område där jag gärna hade läst mer av Hälls egna tankegångar.

Trots dessa invändningar är jag positiv till Mikael Hälls avhandling i stort och jag tror att den kommer att kunna vara till akademisk glädje och nytta för forskare såväl från olika discipliner som till nöje för intresserade utanför forskarvärlden.

Tora Wall, Stockholm

Kristiina Savin: *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. Sekel bokförlag, Lund 2011. 501 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85767-84-7.

”Lyckan kommer, lyckan går, den Gud älskar lyckan får” eller ”Lyckan kommer, lyckan går, du förbliver fader vår” slutar Gud som haver barnen kär, en av de mest kända aftonbönerna på svenska. Det är omstritt hur slutet riktigt ska lyda och det är kanske ett tecken på det vankelemod som syns råda om vad lycka är. Kristiina Savin har skrivit en diger doktorsavhandling kallad *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. I dagens samhälle där risk är ett högt älskat ord, också i sammansättningar som riskkapital, riskzon, riskgrupp, är det helt på sin plats att en idéhistoriker går tillbaka och ser vad det begreppet och därmed besläktade begrepp haft för betydelser. Att lära sig räkna med en risk visar dels att människan inte anser sig vara ett rör för vinden helt beroende av andra vare sig människor eller

övernaturliga makter, dels att hon kan tänka abstrakt på tänkbara andra utgångar än enbart önskad. Vad har alltså den tidigmoderna människan tänkt sig kring (o)lyckliga och riskabla omständigheter i livet?

Savin utgår från en föreställning om att den tidigmoderna människan var passiv för att hon var underkastad slumpen, ödet eller varför inte Guds vilja. Ord som lycka, risk, fara, öde, slump, äventyr, kalkyl och deras motsvarigheter behandlas därför ingående. Författaren använder *Svenska Akademiens Ordbok* för att visa hur gamla eller hur unga begreppen är. Hon avgränsar sig till den bildade svenska befolkningen i Sverige-Finland som den såg ut ungefär från 1560 till 1720. Häri inbegrips huvudsakligen män i staten och pojkar som skulle få en lämplig fostran för sitt stånd, men också kvinnors efterlämnade skrifter har behandlats. Ett otal materialkategorier får leverera underlag för analysen. Så har författaren analyserat exempelvis skolböcker, pamfletter, skillingtryck, biografiska texter, brev förutom religiöst tryck av diverse slag. Hon säger tydligt och klart att hon utelämnat folkloren, vilket kan ses som en svaghet med hänsyn till bokens mål, nämligen ”att kartlägga de skiftande idéer och argument som anfördes i resonemang om människans jordiska osäkerhet”. Också folkloren har mycket att komma med i exempelvis trollformler som är spår efter en aktivitet som strävar efter att påverka händelsernas gång, eller böner som också uttalades för att nå ett resultat och pekar på människans egen aktivitet. Någonstans måste man dock dra gränser för vad man kan behandla, och kanske det är klokt att en idéhistoriker håller sig till kategorier som är orts- och tidfästa på ett annat sätt än folkloren.

Savin vill alltså se hur man uppfattade lycka, olycka och risk under två sekel. Som idéhistoriker är hon inspirerad av Reinhart Kosellecks tankar om hur begrepps innehåll förändras över tid. För att kunna förverkliga det långa perspektivet går Savin bakåt till antiken samtidigt som hon relaterar till nutiden och den postmoderna människans sätt att se på lycka och risk. Så rör hon sig å ena sidan mellan Aristoteles tankar, den klassiska retoriken så som den återgavs under undersökningsperioden, den samtida moralfilosofin, pedagogiken, det ökande intresset för naturen och för egendomligheter, underligheter överhuvudtaget och en mekanistisk världsbild och å den andra Luthers och ibland också Calvins läror med små utblickar mot katolicismen. Hon menar att begrepp som lycka, olycka och risk måste ses som delar av en kulturell repertoar i vilken ingår idéer som härrör någonstans ifrån – hon försöker förtjänstfullt visa var en författare kan ha hittat förebilden till dem – och genrer som tjänar till att